

HAGYATÉK ÉS FELELŐSSÉG

A vallásszociológia elmélettörténetében a 2012-es esztendő jelentőségét az adja meg, hogy éppen 100 esztendővel ezelőtt jelent meg először Emile Durkheim, *A vallási élet elemi formái* c. kötete, amely szociológiai munkásságának csúcsát jelenti és amely a vallás szociológiai megközelítésének világító tornya, melynek fénye a szakma mai hajósainak is iránymutatást ad. A Tomka Miklós munkásságának emlékére szerkesztett kötet kapcsán óhatatlanul felmerül a nyugtalanító kérdés: merre halad Magyarországon a vallásszociológia, hogyan adhat számot saját műveiről Tomka életművének tükrében. A világító tornyok nem azt a célt jelölik ki, ahová a hajósnak tartania kell, hanem azt teszik lehetővé, hogy oda találjon, ahová indult. Sem Durkheim a nemzetközi szociológiában, sem Tomka a hazai szociológiában nem célja és végpontja a kortárs vizsgálódásoknak. Ám anélkül, hogy művükkel, szemléletükkel és eredményeikkel ne konfrontálódniának mai utódaik, nem végezhető színvonalas tudományos munka. Ebben a rövid előszóban szándékosan kissé provokatív felvetéseket szándékozom megfogalmazni – úgymond parlando rubato – szabadon szólva. Részben saját magunk számára, Tomka kortársai, tanítványai, utódai és tisztelői számára, részben pedig a hazai szociológia szakma számára, melynek egyik aktívnak tekinthető területe a vallásszociológia.

Tomka szakmai hagyatékát talán három jellemző mentén regisztrálhatjuk, részben elővételezve azt a ránk váró feladatot, hogy részletesen feldolgozzuk ezt az örökséget. Kétségtelenül legjelentősebbnek tekinthető a vallás szociológiai vizsgálatának meghonosítása Magyarországon. Ebben a munkában Tomka nem volt egyedül, de vezető szerepe vitathatatlanul tekinthető. Olyan szellemi, politikai és tudományos közegben kezdte el a vallásosság nemzetközi trendeknek megfelelő vizsgálatát, amelyben a vallásosságot egyrészt kizárólag az egyházas vallásossággal azonosították, másrészt a vallást és a vallási elkötelezettséget ellenségesen, de legalábbis gyanakvással szemlélték. Az ideológia-vezérelt, valláskritikus tudományos közegben és a plébániába-parókiába zárt vallási intézményi viszonyok közepette a szakszerű tudományos vizsgálatnak nem pusztán a meglepő eredményei voltak jelentősek, hanem még inkább az a tudományos megközelítés önmagában, amely a vallással kapcsolatos diskurzust – még az erősen takarékos lángra állított publicitásban is – valamelyest kiszabadította a szokványos megközelítések kalodájából. A vallásosság vizsgálatában a dichotomikus megközelítés helyett árnyaltabb, öt

alternatívát felvető megközelítés alkalmazása hazánkban Tomka nevéhez kötődik, s az eredmények megoszlásában azóta is legnagyobb arányt képviselő csoport magyar megnevezése is tőle származik „maga módján vallásos”.

A hagyaték másik jelentős területe – ebben már könnyen lehet akár jelentős eltérés is azok véleménye között, akik ismerik életművét – a magyar vallásszociológiai eredmények nemzetközi közegben elvégzett értelmezése. Ennek egyik legalapvetőbb feltétele nem is csupán az volt, hogy Tomka kutatóintézeti státusai lehetővé tették számára a külföldi konferenciákon való részvételt, a nemzetközi szakmai kapcsolati tőke építését, hanem még ezt megelőzően elsősorban is az, hogy anyanyelvi szinten tudott németül, kiválóan angolul, elégségesen oroszul és franciául. A szakma nemzetközi trendjeit – elsősorban a survey alapú vallásosság-kutatásra vonatkozókat – e folyamatosan táguló és mélyülő nemzetközi beágyazottsága révén szinte naprakészen figyelemmel kísérte. Magánkönyvtárában olyan szintű szakirodalmat gyűjtött, amely egyetlen hazai könyvtárban sem állt és ma sem áll rendelkezésre, akár a folyóiratokra, akár a monográfiákra nézve. Tomka a kezdetektől fogva eleven és kritikus párbeszédben állt a vallásszociológia európai eredményeivel, s a konferenciákon nem pusztán azt mutatta be, hogy a legismertebb vallásszociológiai elméletek értelmezési kereteiben hogyan festenek a magyar adatok, hanem fordított irányban is érvelt, s először a magyar, de később mind inkább a kelet-közép-európai adatok alapján rákérdezett arra is, hogy vajon a mi térségünkől eltérő kulturális és társadalmi viszonyok humuszán megérlelt elméletek valóban annyira egyetemes érvényűek-e, mint amilyen általánosan a szakma alkalmazza őket.

Hagyatékának harmadik jelentős elemét abban látom, hogy Tomka a maga elkötelezett katolicitását és a szakmai függetlenségét nem egymással szembe állítva, általuk speciális intellektuális erőteret teremtve művelte. Munkásságának nagyobb része, az 1975-1990 közötti abba a tudomány-politikai korszakba tartozik, amelyben a kiemelkedő tudósok személyes vallásosságát ugyan egyre kevésbé firtatta a cenzúra, ám azt elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt teljességgel a magánéletbe tuszkolta. A társadalomtudományok egészére vonatkozóan is talán állítható, hogy minden szellemi téma tárgyalása csak az úgymond „objektív” megközelítés alkalmazásával számított tudományosnak, de a valláskutatásra vonatkozóan a legegységelműbben. Hogy a személyes meggyőződés éppúgy társadalmi tény, mint az intézményhálózat vagy az értékpreferenciák, s hogy a személyes vallási meggyőződés és a valláskutatás közötti interferencia a tudományos vizsgálódásnak szerves részét alkotja – ez Tomka műveiben folyamatosan jelen lévő téma és bizonyos értelemben evidencia is.

Csak azokból a szerzőkből válnak klasszikusok, akik a későbbi korok számára egykor leírt szövegeikkel képesek értelmező kategóriákat, provokatív belátásokat adni. Ma még túl közel vagyunk Tomka hagyatékához, nem lenne illdomos túlzó jelzőkkel illetni munkásságát. A tudomány világában a megalapozott és kritikus értékelés helyezi el a

szerzőket és a gondolatokat. Ám éppen a közelség miatt, miközben Tomka életművét valamelyest összefoglalta és meg is koronázta az a három kötet, amely közvetlenül halála előtt és után jelent meg, mégis bizonyos hiányérzettel birkózunk, amely számunkra kihívást jelent. 2010 szeptemberében jelent meg németül a *Vallási változás Magyarországon* c. vaskos monográfiája.¹ Ebben összefoglalta mintegy 30 év kutatási eredményeit, s a kötet végén valamelyest alternatívákat megfogalmazva elmélkedett a vallásosság magyarországi jövőjéről. Már halálát követően jelent meg angol nyelven a *Terjedő vallás: vallási megújulás a poszt-kommunista Közép és Kelet-Európában* c. kötete, melyben szintén összefoglalólag kívánta rögzíteni mindazt, amit nemzetközi kutatásai alapján Közép-Kelet-Európa vallási viszonyairól gondolt. E kötetet is kitekintő, dilemmázó fejezet zárja.² Végül nagydoktori értekezése látott napvilágot 2011-ben, halálának első évfordulójára, melyben a szekularizációs elmélet diskurzusát mutatta be és annak érvényességi határait.³ A három kötet címe világosan utal arra a központi problémára, amit Tomka egész munkásságában elemzett és amellyel kapcsolatban tudományos küzdelmeit vívta: a vallás állaga és alakulása a kommunizmusban és azt követően. Társadalomkutatóként saját korának és egyben életérzésének ütőerén nyugtatta újját, diagnózist és terápiát keresve. Utódai számára a legerőteljesebb provokációt ez a tudományos és személyes attitűd jelenti. Az idő előrehaladtával egyre inkább elveszíti jelentőségét a kommunizmus egykori viszonyrendszere. A kortárs társadalom megjelölése egyre kevésbé az 1990 előtti társadalmi berendezkedéshez viszonyítva lehet adekvát. Az európai társadalomfejlődés sajátos közép-európai modellje az a közeg, amelyben a vallási faktor kimutatása és elemzése az alapvető szakmai feladat. S ennek megvalósításában a kortárs vallásszociológiának meg kell találnia a maga eredeti értelmezési keretét, s azt nemzetközi színvonalon referálnia, s annak kutatásában teljes elkötelezettséggel megmaradnia.

A vallás elemi formáinak 100 esztendővel ezelőtti megjelenésével a társadalomértelmezés számára Durkheim maradandó kérdést vetett fel, még ha a rá adott válaszait a későbbi szerzők rendre cáfolták: a társadalmi integráció. A szociológiai vizsgálatokban a vallás szerepét a társadalmi integráció vonatkozásában találta illetve jelölte meg. A mai vallásszociológia nagy felelőssége a kortárs társadalmi viszonyok centrális kérdését kijelölni és a vallás leírását és értelmezését ennek fényében tárgyalni. Ez a mi felelősségünk Tomka hagyatékával szemben és azt követően.

Máté-Tóth András

1 TOMKA, MIKLÓS (2010): *Religiöser Wandel in Ungarn: Religion, Kirche und Sekten nach dem Kommunismus*. Ostfildern: Matthias-Grünwald.

2 TOMKA, MIKLÓS (2011): *Expanding religion: religious revival in post-communist Central and Eastern Europe*. Berlin: De Gruyter.

3 A vallás a modern világban : a szekularizáció értelmezése a szociológiában. Budapest: Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet : Párbeszéd (Dialogus) Alapítvány, 2011